

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KISALTMA GRUPLARI

Abdurrahman ÖZKAN*

Abstract: In this article, groups of abbreviation in Turkish of Türkiye have been examined. These groups of abbreviation have been considered under different titles with various forms in written sources. Groups of abbreviation are formed by various word groups and sentences via getting worn-out and becoming stereotyped. They function as adjectives, adverbs and nouns. Attributing group, accusative group, dative group, locative group, ablative group, instrumental group, genitive group and cliché structures are each a group of abbreviation.

Key words: word group, group of abbreviation, adjective, declination group.

Kısaltma grupları, çeşitli kelime grupları ve cümlelerden yıpranma ve kalıplaşma yoluyla ortaya çıkan ve her iki öge arasındaki bağlantıyı hâl ekleri veya iyelik eklerinin kurduğu kelime gruplarıdır.

Türk dil bilgisinde bazı konuların isimlendirilmesi ve yapısı konusunda bir birlik yoktur. Bu konulardan biri de “gözü açık, yüzü aşkın, cana yakın, yükte hafif, içinden pazarlıklı, sırmayla işli, bizim ev” gibi kelime gruplarının yapısı ve isimlendirilişidir.

Bazı Türk dil bilgisi kitaplarında ve konuyla ilgili makalelerde kısaltma grupları değişik isimlerle ve değişik başlıklar altında da olsa ele alınmış, bazı kaynaklarda ise hiçbir şekilde söz konusu edilmemiştir. Öncelikle bazı kaynaklarda kısaltma grupları veya bu gruplara ait örneklerin değerlendirilişi üzerinde durmak ve daha sonra da bu kaynaklarla birlikte diğer kaynakların konuyu ele alışlarını sınıflandırarak toplu bir

* Yard. Doç. Dr., SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

şekilde değerlendirmek istiyoruz. Bütün kaynakları ayrıntılı bir şekilde değerlendirmek istemeyişimizin sebebi ise aynı görüş ve değerlendirmelerin bazı kaynaklarda tekrar edilmesidir.

Jean Deny, *Türk Dili Grameri* isimli eserinde “damı kırmızı (ev); elleri çıplak, ayakları kınalı, gözleri sürmeli, başları daima yaşmaklı (kadınlar)...”¹ gibi iyelik ekli bir isim ile sıfat görevindeki bir isimden meydana gelen yapıları sıfat tamlaması içinde “karmaşık vasıf hâlindeki belirtici öbekler” olarak vermiştir. Bu örnekler isnat grubu örnekleridir. “Demirden adam, on paraya bir defter, gözde bir paşa”² gibi örnekleri sıfat tamlaması olarak ele almıştır.

Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi* isimli eserinde bazı kısaltma grubu örneklerini “kurallı bileşik sıfat” olarak ele almıştır. “Bahçesi geniş (okul), boyu uzun (adam), gövdesi iri (çınar), uykusu ağır, bakışı sert, gözü pek...” gibi örnekleri birleşik sıfat olarak değerlendirmiş ve bu yapılarda isimle sıfatın yer değiştirdiğini ifade etmiştir.³ “Yurduna bağlı (insan), etine dolgun, başına buyruk; sözünden dönmez, benden uzak; yaşta büyük, boyda büyük, iyiliği seven” gibi örnekleri “tamlanmış sıfatlar” olarak kabul etmiş ve bunların yapıları bakımından kurallı birleşik sıfatlar olduğunu belirtmiştir.⁴ Gencan, “Sıfatları tamlayan adlar: a) İyelik eki almışsa bileşik sıfat sayılır; b) Durum eklerinden birini almışsa tamlanmış sıfat olur.”⁵ diyerek kurallı birleşik sıfatlar içinde ele aldığı bu yapılardan iyelik eki alanları birleşik sıfat, hâl eki alanları ise tamlanmış sıfat şeklinde değerlendirmiştir. Gencan’a göre tamlayıcı adlar – e, -den, -de, -i durum eklerinden birini alır.

Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* isimli eserinde “kelime grupları”nı incelediği bölümde “isnat grubu, genitif grubu, datif grubu, lokatif grubu, ablatif grubu, akuzatif grubu”nu ayrı başlıklar hâlinde incelemiştir⁶ ve bu grupların kısaltma grupları sayılabileceğini ifade ederek şu açıklamaları yapmıştır: “Bir yandan iyelik grubuna yaklaşan genitif grubu bir yandan da sıfatı klişeleşmiş bir genitif olan bir sıfat tamlamasına benzemektedir. Aynı tipte gruplar olan datif, ablatif ve lokatif grupları da bu şekilde sıfat tamlamasına benzerler. Fakat bu dört grubun sıfat tamlamaları olmadıkları muhakkaktır. Hepsinin ikinci unsurda bulunan vurguları da bunu göstermektedir. Yalnız, bütün bu grupları kısaltma grupları olarak saymak da

¹ Jean Deny, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Tercüme: Ali Ulvi Elöve, Maarif Vekaleti, İstanbul 1941, s. 722-723.

² Jean Deny, *age.*, s. 721-722.

³ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, Kanaat Yay., İstanbul 1981, s. 125-126.

⁴ Tahir Nejat Gencan, *age.*, s. 126.

⁵ Tahir Nejat Gencan, *age.*, s. 127. Eserin başka bir baskısında “tamlanmış sıfat” yerine “tümlenmiş sıfat” tabirini kullanmıştır. (Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, Ayraç Yay., İstanbul 1981, s. 280-281.)

⁶ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1985, s. 392-394, 397.

Arayışlar

mümkündür.”⁷ “Akuzatif grubu partisip grubu veya fiil grubunun kısaltmış, yardımcı fiili düşmüş şeklidir. Onun için akuzatif grubu da bir kısaltma grubu sayılabilir.”⁸

Ergin, bu grupların dışında kalan kısaltmış yapıları doğrudan doğruya “kısaltma grupları” olarak isimlendirmiş ve bunlarla ilgili olarak şu sözlere yer vermiştir: “Bunlar kelime gruplarının ve cümlelerin kısaltılması, yıpranması neticesinde ortaya çıkan kelime gruplarıdır. Herhangi bir kaideleri yoktur. Daha geniş bir gruptan kısaltmış ve klişeleşmiş gruplardır. Sayıları pek fazla değildir. Gün aydın, güle güle, günden güne, baştan başa, o gün bugün, yan yana, sırt sırta, omuz omuza, baş başa, el ele, hâşâ huzur, git gide, baş aşağı, eller yukarı, ileri marş, sola çark, baş üstüne gibi gruplar böyle kısaltma gruplarıdır. Umumiyetle vurguları başta bulunur. İsnat, genitif, datif, lokatif, ablatif gruplarının da birer kısaltma grubu sayılabileceklerini yukarıda söylemiştik, burada tekrar hatırlatalım.”⁹

Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı kitabında “belirtme öbekleri” içinde “çekim öbekleri” adını verdiği grupları “isim öbekleri” ve “fiil öbekleri” olarak ikiye ayırmış ve kısaltma gruplarını “isim öbekleri”¹⁰ bahsinde ele almıştır. “Çekim hâlinde isimlerin sıfatlara (bazen de adlara) getirilmesiyle”¹¹ oluşturulan çekim öbeklerine isim öbekleri adını vermektedir. Banguoğlu, isim öbekleri için özel adlar kullanmamıştır. İsim öbeklerinin kim, kimi, kime, kimde, kimden hâllerinde adlardan sonra sıfat veya adların getirilmesiyle oluşturulduğunu söyleyerek bu yapıların sıfat, zarf ve isim görevinde kullanıldıklarını belirtmiştir. Birinci ögesi iyelik eki alan yapıları da isim öbekleri arasında zikretmiştir. İsim öbekleri için şu örnekleri vermiştir: “insana alışkın, ağırlıkta eşit, omuzundan yaralı. O biraz oyuna düşkündür. İşine hakim görünüyor. Haftada bir yokluyorum. Atıcılıkta eşsiz adamdı. İçin dostlar cabadan. Hovardayız babadan. Sıcaktan şikâyetçi değilim. Kışa hazırlık yapıyoruz. Onu çocuklara yardım için gönderdim. Saygıda kusurumuz yok... baş açık, gözler yaşlı, yürek taş, söz milletin, namlu havaya, parmak tetikte, sağlık Allah’tan, gözü açık, ayağı oğurlu, canı tez. Eli işte, aklı oynaşta. Cephesi caddeye bir evdir. haftadan haftaya, kaleden kaleye, babadan oğla...”¹²

Banguoğlu, “birleşik isim tabanları”ndan oluşturulan “birleşik kelime”lerin değişik belirtme öbeği kalıplarında ve çeşitlerinde görüldüğünü ifade ederek bazı birleşik kelimelerin “çekim öbeği” kalıbıyla meydana getirildiğini belirtir. “Dile kolay, cana yakın, yükte hafif, yaşta küçük, solda sıfır, kafadan sakat, yandan çarklı, başına buyruk, etine dolgun, sözüne sadık, yerinde ağır, aslında bir, içinden pazarlıklı...”¹³ gibi

⁷ Muharrem Ergin, *age.*, s. 393.

⁸ Muharrem Ergin, *age.*, s. 397.

⁹ Muharrem Ergin, *age.*, s. 396-397.

¹⁰ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay, Ankara 1990, s. 506-508.

¹¹ Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 506.

¹² Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 506-508.

¹³ Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 307-308.

çekim öbeği kalıbıyla oluşturulan birleşik isim tabanlarının birleşik sıfat olduklarını söylemiştir. “Çamaşıra mandal, dolmaya biber, denizde balık, çantada keklik, sahadanda yumurta, fırında makarna, kardan adam, havadan nem” gibi çekim öbeği kalıbında meydana getirilen birleşik kelimeleri birleşik ad olarak kabul etmiştir.¹⁴ “Gözüaçık, gözüpek, alnaçık...” gibi örnekleri sıfat tamlamasının ters çevrilmiş bir şekli gibi değerlendirmektedir.¹⁵

Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Sözdizimi*’nde birinci unsur hâl eki alan bazı adların başka adları anlam bakımından tamlayarak kurdukları “*tamlamalar*”ı birinci unsurun aldığı eke göre “*çıkmalı tamlama*”, “*kalmalı tamlama*” ve “*yönelmeli tamlama*” şeklinde isimlendirmiştir.¹⁶ Hatiboğlu’nun bu gruplara verdiği örnekler şunlardır: *insanlardan bazıları, kadınlardan biri, candan insan, kardan adam, gönülden dilek, içten dua, naylondan elbise; kundakta bebek, gözde sanatçı, sözde öğrenci, çantada keklik, yardımda yavaş, duvarda asılı, üçte bir, arada bir, sahadanda yumurta; içkiye alışık, uykuya doymamış, yere serili...*¹⁷

Belirtili ad tamlaması ve *adıl tamlaması*yla ilgili bölümde tamlanan unsurun bazen ek almadığını ifade ettiği ve özel bir ad kullanmadığı “*Çolaklar’ın Ali, benim ev, senin iş, bizim ev, sizin ev...*”¹⁸ gibi örnekler ilgi grubu örnekleridir. “*Eli açık, saçı uzun, yüzü yumuşak, eli kolu bağlı*” gibi kelime grupları için “*iyelik ekiyle kurulan zincirleme sıfat tamlaması*”¹⁹ tabirini kullanmıştır.

Mazhar Kükey, *Uygulamalı Örneklerle Türkçenin Sözdizimi* isimli eserinde “*sözcük öbekleri*” bölümünde kısaltma grupları tabirini kullanmadan ayrı başlıklar altında *yükleme öbeği*, *-i’li sözcük öbeği (akuzatif öbeği)*, *-e’li sözcük öbeği (datif öbeği)*, *-de’li sözcük öbeği (lokatif öbeği)*, *-den’li sözcük öbeği (ablatif öbeği)*ne yer vermiştir.²⁰ Kükey, bu grupları birinci unsurun taşıdığı eke göre adlandırmıştır. Yüklem öbeği adını verdiği isnat grubu hariç, diğer kelime grupları için aynı zamanda “*tamlanmış sıfat*”lar tabirini kullanmıştır. Kükey’e göre bu gruplar, çekimli bir isim ögesiyle bir sıfat ögesinin oluşturduğu gruplardır.

Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi* isimli eserinde “*belirtme grupları*” içinde yer verdiği “*isim grupları*”nı şu şekilde tarif etmiştir: “*Yalın veya çekim eki almış isimlerin; isim, sıfat ve fiillerle teşkil ettiği gruplardır.*” Bilgegil, isim grupları adını verdiği kısaltma gruplarını beşe ayırmıştır: “*Yalın hâldeki isimlerle, -i hâlindeki*

¹⁴ Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 308.

¹⁵ Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 303-305.

¹⁶ Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Sözdizimi*, DTCF Yay., Ankara 1982, s. 31-32. [TSD]

¹⁷ Vecihe Hatiboğlu, *age.*, s. 31-32.

¹⁸ Vecihe Hatiboğlu, *age.*, s. 14, 23-24.

¹⁹ Vecihe Hatiboğlu, *age.*, s. 28-29.

²⁰ Mazhar Kükey, *Uygulamalı Örneklerle Türkçenin Sözdizimi*, Ankara 1975, s. 34-38. Kükey, pek çok kaynaktan akuzatif grubu için kullanılan yüklem öbeği tabirini isnat grubuna karşılık olarak kullanmıştır. Ayrıca iyelik ekli isnat grubu örneklerine yer vermemiştir.

Arayışlar

isimlerle²¹, -de hâlindeki isimlerle, -den hâlindeki isimlerle, -e hâlindeki isimlerle” oluşan isim grupları.²² Bilgegil’in isim grupları başlığı altında verdiği gruplara ait örnekler şunlardır: “el açık, cep dolu, göz görmez, kuş uçmaz, kervan geçmez, ağız kapalı, çenesi düşük, gözü kapalı, yakası yırtılmadık, benzeri görülmedik, menendi yok, kahvesi çok, eldeki bir, göz yolda, cepte para, başı beşikte, Paris’ten manzaralar, benden selâm, senden haber, içten pazarlık, dağdan inme, anadan doğma, koyundan koç, gözden uzak, gaptten haber, gönülden sesler; vazifeye sadık, hocaya itaatkâr, aşa tuz, göze göz, dişe diş, göze almak, ağza almak, dile kolay...” Bu örneklerin bir kısmı kısaltma grubu, bir kısmı ise fiilimsi grubudur. Ahmet Beserek de konuyu aynı şekilde incelemiştir.²³

Rasim Şimşek, *Örneklerle Türkçe Sözdizimi* isimli eserinde “belirtme öbekleri” kısmında “ad öbekleri”, “eylem öbekleri” ve “ilgeç öbekleri”ni “çekim öbekleri” başlığı altında toplamıştır. “Durum ya da iyelik eki almış bir adla önad göreviyle kullanılmaya elverişli yalın bir adın oluşturduğu çekim öbeğine ad öbeği denir.”²⁴ diyerek kısaltma gruplarına “ad öbekleri”²⁵ adını vermiştir.

Şimşek, ad öbeklerini aldıkları eklere göre adlandırmış ve altı tür ad öbeği olduğunu söylemiştir: “yönelmeli ad öbeği, kalmalı ad öbeği, çıkmalı ad öbeği, belirtmeli ad öbeği, katılmalı ad öbeği, iyelikli ad öbeği.”²⁶ Farklı şekillerde oluşturulan “baş açık, ayak yalın, eller yukarı, baş aşağı, silâh elde, parmak tetikte, ekmek elden, su gölden; geçimi yolunda, sağlığı yerinde; elde sopa, tavuk suyuna çorba, sola çark...”²⁷ gibi ad öbeklerini de yedinci bir grup olarak “başka ad öbekleri” başlığıyla vermiştir. Şimşek, iyelikli ad öbeğini sıfat tamlamasının ters çevrilmiş bir şekli ve bu kelime grubuyla kurulan sıfat tamlamalarını da zincirleme sıfat tamlaması saymaktadır. İyelikli ad öbeğine “isnat grubu” da denildiğini belirtmiştir.²⁸

Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*’nde “isnat grubu, yükleme grubu, yaklaşma grubu, bulunma grubu, uzaklaşma grubu, vasıta grubu” olarak isimlendirdiği kelime gruplarını “kısaltma grupları”²⁹ üst başlığıyla incelemiş ve bu gruplarla ilgili olarak şunları söylemiştir: “Kısaltma grupları, kelime grupları ve cümlelerden yıpranma ve kalıplaşma yoluyla ortaya çıkan gruplardır. Bu gruplar genellikle isim-fiil, sıfat-fiil veya zarf-fiil gruplarından kısaltılmış ve bunların bir kısmı kalıplaşmıştır. İsnat,

²¹ Bilgegil’in yalın hâldeki isimlerle ve -i hâlindeki isimlerle oluşan isim gruplarıyla kastettiği isnat grubudur. -i hâlindeki isimlerle oluşan isim grupları adını verdiği kelime gruplarındaki ek, iyelik ekidir: çenesi düşük, gözü kapalı, dört yanı açık, yakası yırtılmadık, benzeri görülmedik...

²² Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, 3. Baskı, Dergah Yay., İstanbul 1984, s. 162.

²³ Ahmet Beserek, *Türkçede Cümle Yapısı*, MEB Yay., İstanbul 1991, s. 29.

²⁴ Rasim Şimşek, *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon 1987, s. 370.

²⁵ Rasim Şimşek, *age.*, s. 370-376.

²⁶ Rasim Şimşek, *age.*, s. 370.

²⁷ Rasim Şimşek, *age.*, s. 373.

²⁸ Rasim Şimşek, *age.*, s. 372-373, 375.

²⁹ Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yay., Ankara 1991, s. 35-40.

yükleme, yaklaşma, bulunma, uzaklaşma, vasıta grubu başlıkları altında incelediğimiz bu kısaltma gruplarının ortak özelliği, iki isim unsurundan meydana gelmeleri ve vurgunun ikinci unsur üzerinde bulunmasıdır.” Ayrıca bu grupların dışında çeşitli kelime grupları ve cümlelerden kısaltılmış “*derinden derine, uzaktan uzağa, baş başa, omuz omuza, baştan başa, git gide, el ele*” gibi yapıların da birer kısaltma grubu olduklarını ifade etmiştir.³⁰

Metin Karaörs, *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri* isimli eserinde “kısaltma grupları”nı “*isnat grubu, ilgi (genitif) grubu, yaklaşma (datif) grubu, bulunma (lokatif) grubu, uzaklaşma (ablatif) grubu ve yapma (akuzatif) grubu*” olmak üzere altıya ayırmıştır. Kısaltma grupları başlığı altında verdiği bu grupları ayrı ayrı ele almıştır.³¹ “*Kelime grupları ve cümlelerin yıpranarak kısaltılması sonucunda meydana çıkmış, herhangi bir kaideleri olmayan klişeleşmiş grupları*” da “*kısaltılmış (klişeleşmiş) gruplar*”³² olarak vermiştir. Karaörs, isnat grubu dışındaki kısaltma gruplarına “*hâl grubu*” da denilebileceğini söylemiştir.³³

H. İbrahim Delice, *Türkçe Sözdizimi* isimli çalışmasında “*kısaltma öbekleri*”ni “*ayrılma öbeği, belirtme öbeği, ilgi öbeği, isnat öbeği, kalma öbeği, yönelme öbeği*” olmak üzere altıya ayırmıştır.³⁴

“*Gözü açık, yüzü aşkın, cana yakın, yükte hafif, içinden pazarlıklı, sırmayla işli, bizim ev*” gibi yapıların bazı kaynaklardaki ele alınışlarını değerlendirdikten sonra, yukarıda zikretmediğimiz kaynakları da dikkate alarak konuyla ilgili çalışmalarda bu kelime gruplarının isimlendirilişleri, yapıları ve konunun verililişini özetleyebiliriz.

Kısaltma grubu için kullanılan terimler

“*Gözü açık, yüzü aşkın, cana yakın, yükte hafif, içinden pazarlıklı, sırmayla işli, bizim ev*” gibi kelime gruplarının ortak adı olarak bazı kaynaklarda “*kısaltma grupları, çekim öbekleri-ad öbekleri/isim öbekleri, isim grupları*” gibi adlar kullanılmıştır.

1. Kısaltma grupları/öbekleri: Karahan, Karaörs³⁵, Usta, Baydar, Eker, Nalbant, Delice, Yerdelen.

2. Çekim öbekleri- isim (ad) öbekleri: Banguoğlu, şimşek.

³⁰ Leyla Karahan, *age.*, s. 40.

³¹ Metin Karaörs, *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1993, s. 26-29.

³² Metin Karaörs, *age.*, s. 35.

³³ Metin Karaörs, *age.*, s. 278. Karaörs, başka bir çalışmasında da aynı değerlendirmeyi yapmıştır (Metin Karaörs, “Cümle Bilgisinde İsimlendirme, Sınıflandırma ve Tahlil Metotlarının Birliği”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993)*, Ankara 1995, s. 28-29.).

³⁴ H. İbrahim Delice, *Türkçe Sözdizimi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s. 40-42.

³⁵ Karaörs, isnat grubu dışında kalan kısaltma gruplarına “*hâl grupları*” da denilebileceğini söylemiştir.

Arayışlar

3. İsim grupları: Bilgegil, Beserek, M. Özkan.

4. Kısaltmış (klişeleşmiş) yapılar için kısaltma grupları: Ergin, Göker³⁶; Bozkurt (*kısaltma birliği*), Karaörs [*kısaltmış (klişeleşmiş) gruplar*].

Kısaltma grubunun yapısı ile ilgili düşünceler

Bazı kaynaklarda bu kelime grupların yapılarına değinilirken bazı kaynaklarda ise yapılarından bahsedilmemiştir.

1. Kısaltma grubu olarak kabul edenler: Ergin, Karahan, Karaörs, M. Özkan, Usta, Baydar, Eker, Göker³⁷, Delice, Yerdelen, Nalbant.

2. Çekim öbeği: Banguoğlu, Şimşek.

3. Tamlanmış sıfat: Gencan, Kükey.³⁸

4. İsnat grubunu sıfat tamlamasının ters çevrilmiş şekli veya sıfat tamlamasının tersi görünüşünde olduğunu kabul edenler: Gencan, Hatiboğlu-TSD, Hatiboğlu-DTS, Banguoğlu, Ediskun, Kükey, Şimşek, M. Özkan, Göker, Eker.

Kısaltma grubunun verilışı

Kısaltma grupları bazı kaynaklarda özel bir ad kullanılarak, bazı kaynaklarda özel bir ad kullanılmadan değışik şekillerde verilmiştir. Kaynaklarda bu grupların sayısı da aynı değildir.

1. Kelime grupları (sözcük öbekleri, belirtme grupları/öbekleri) içinde doğrudan doğruya ayrı başlıklar altında verenler: Ergin, Kükey, Eker³⁹.

2. Kelime grupları (sözcük öbekleri, belirtme grupları/öbekleri) üst başlığıyla başka bir grubun içinde verenler:

a. Kısaltma grupları/öbekleri içinde verenler: Karahan, Karaörs, Usta, Baydar, Eker⁴⁰, Delice, Yerdelen, Nalbant.

b. İsim grupları içinde verenler: Bilgegil, Beserek, M. Özkan⁴¹.

c. Çekim öbekleri - isim (ad) öbekleri başlığıyla verenler: Banguoğlu, Şimşek.

ç. Ad durumu ekleriyle kurulmuş tamlamalar / ad durumu ekleriyle kurulmuş ad öbeği: Koç-YDB, Koç-ADTS.

d. Tamlamalar: Hatiboğlu-TSD (*yönelmeli tamlama, kalmalı tamlama, çıkmalı tamlama*), Hatiboğlu-DTS, Koç-ADTS (*yönelmeli tamlama, kalmalı tamlama, çıkmalı*

³⁶ Göker, doğrudan “*kısaltma grupları*” adını verdiği kısaltmış (klişeleşmiş) yapıları “*fillerle kurulan kelime grupları*” içinde değerlendirmiştir.

³⁷ Göker, *isnat grubunu* sıfat tamlamasının ters çevrilmiş bir şekli olarak değerlendirir.

³⁸ Gencan ve Kükey, *isnat grubu* yapısındaki kısaltma grubu örneklerini tamlanmış sıfatların dışında bırakmışlardır.

³⁹ Eker, *dayanma (isnat) grubunu* doğrudan doğruya *sözcük grupları* içinde vermiştir.

⁴⁰ Eker, *isnat grubunu* kısaltma grupları içinde vermemiştir.

⁴¹ Özkan, *hâl ekleriyle oluşturulmuş isim grupları* tabirini kullanmıştır.

tamlama), Hengirmen-DDTS (yönelmeli öbek, kalmalı tamlama, çıkmalı tamlama), Göker (A. işletme ekleriyle kurulan tamlamalar, B. hâl ekleriyle kurulan tamlamalar).

e. Sıfat tamlaması içinde genellikle isimlendirmeden isnat grubu örneklerine yer verenler: Deny, Hatiboğlu-TSD (iyelik ekiyle kurulan zincirleme sıfat tamlaması), Hatiboğlu-DTS (iyelik ekiyle kurulan zincirleme sıfat tamlaması), Koç-YDB, M. Özkan.

f. Gruplaşmalar-sıfat grupları içinde verenler: Demiray.

3. Bazı kısaltma grubu örneklerine sıfatlar içinde isimlendirmeden bir çeşit birleşik sıfat olarak verenler: Gencan, Ediskun, Banguoğlu, Hengirmen-TDB, Hengirmen-DDTS. Bazı eserlerde birleşik isimler içinde de bazı kısaltma grubu örneklerine rastlanmaktadır.

4. Deyim: Koç-YDB (iyelikli ad öbeğinden deyim; yönelmeli, kalmalı ve çıkmalı ad öbeğinden deyim); Koç-ADTS (ad öbeğinden deyimler içinde iyelikli tamlama, yönelmeli tamlama, kalmalı tamlama örnekleri), Hengirmen-TDB (isnat grubu, yönelme grubu, bulunma grubu örnekleri).

Kısaltma grubu olan kelime grupları için kullanılan terimler

Kısaltma grubu başlığıyla veya farklı başlıklarla konuyu ele alanlar bu kelime gruplarının sayılarını farklı vermişlerdir. Kısaltma grupları üst başlığıyla toplayabileceğimiz *isnat, yükleme, yönelme, bulunma, uzaklaşma, vasıta, ilgi grupları, kısalma (klişeleşmiş) yapılar* için kaynaklarda farklı isimler kullanılmıştır. Bu kelime grupları için kullanılan terimler aşağıda gösterilmiştir:

1. İsnat grubu: *isnat grubu* (Ergin, Karahan, Karaörs, Şimşek, Usta, Baydar, Göker), *iyelikli ad öbeği* (Şimşek), *isnat öbeği* (Delice, Yerdelen), *dayanma/isnat grubu* (Eker), *iyelik ekiyle kurulan zincirleme sıfat tamlaması* (Hatiboğlu-TSD), *yalın hâldeki isimlerle ve -i hâlindeki isimlerle* (yapılan isim grupları) (Bilgegil, Beserek), *nominatif grubu (yalın grup)* (Nalbant). Bazı araştırmacılar eksiz isnat grubuna yer vermemişlerdir. Gencan, Ediskun, Banguoğlu, Demiray, Hatiboğlu-DTS, Koç-ADTS, Koç-YDB, Hengirmen-TDB, Hengirmen-DDTS gibi araştırmacılar isnat grubu örneklerine yer vermelerine rağmen bu kelime grubu için özel bir ad kullanmamışlardır.

2. Yükleme grubu: *akuzatif grubu* (Ergin), *belirtmeli ad öbeği* (Şimşek), *yükleme grubu* (Karahan, Usta, Baydar), *yapma (akuzatif) grubu* (Karaörs), *belirtme öbeği* (Delice), *-i'li sözcük öbeği (akuzatif öbeği)* (Kükey), *belirtme grubu* (Göker, Eker), *yükleme (akuzatif, i'li) öbeği* (Yerdelen). Gencan, Banguoğlu isimlendirmeden yükleme grubu örneklerine yer vermişlerdir.

3. Yönelme grubu: *datif grubu* (Ergin, Nalbant), *yönelmeli ad öbeği* (Şimşek, Koç-YDB), *yaklaşma grubu* (Karahan, Usta, Eker), *yaklaşma (datif) grubu* (Karaörs), *yönelme öbeği* (Delice), *-e'li sözcük öbeği (datif öbeği)* (Kükey), *yönelme grubu* (M. Özkan, Göker, Baydar), *-e hâlindeki isimlerle* (yapılan isim grupları) (Bilgegil,

Arayışlar

Beserek), *yönelme (yaklaşma, datif, e'li) öbeği* (Yerdelen), *-a (-e) ekiyle yapılan tamlama* (Koç-YDB), *yönelmeli tamlama* (Hatiboğlu-TSD, Hatiboğlu-DTS, Koç-ADTS), *yönelmeli öbek* (Hengirmen-DDTS). Gencan, Banguoğlu, Ediskun, Hengirmen-DDTS gibi gramerciler isimlendirmeden yönelme grubu örneklerine yer vermişlerdir.

4. Bulunma grubu: *lokatif grubu* (Ergin, Nalbant), *kalmalı ad öbeği* (Şimşek, Koç-YDB), *bulunma grubu* (Karahana, M. Özkan, Usta, Baydar, Eker), *bulunma (lokatif) grubu* (Karaörs), *kalma öbeği* (Delice), *-de'li söcük öbeği (datif öbeği)* (Kükey), *kalma grubu* (Göker), *-de hâlindeki isimlerle* (yapılan isim grupları) (Bilgegil, Beserek), *bulunma (lokatif, de'li) öbeği* (Yerdelen), *-da (-de) ekiyle yapılan tamlama* (Koç-YDB), *kalmalı tamlama* (Hatiboğlu-TSD, Hatiboğlu-DTS, Koç-ADTS, Hengirmen-DDTS). Gencan, Ediskun ve Banguoğlu'nun eserlerinde isimlendirilmeden bulunma grubu örneklerine yer verilmiştir.

5. Uzaklaşma grubu: *ablatif grubu* (Ergin, Nalbant), *çıkmalı ad öbeği* (Şimşek, Koç-YDB), *uzaklaşma grubu* (Karahana, Usta, Eker, M. Özkan), *uzaklaşma (ablatif) grubu* (Karaörs), *ayrılma öbeği* (Delice), *çıkma grubu* (Göker, Baydar), *-den'li sözcük öbeği (ablatif öbeği)* (Kükey), *-den hâlindeki isimlerle* (yapılan isim grupları) (Bilgegil, Beserek), *çıkma (ablatif, den'li) öbeği* (Yerdelen), *-dan (-den) ekiyle yapılan tamlama* (Koç-YDB), *çıkmalı tamlama* (Hatiboğlu-TSD, Hatiboğlu-DTS, Koç-ADTS, Hengirmen-DDTS). Gencan, Ediskun, Banguoğlu isimlendirmeden uzaklaşma grubu örneklerine yer vermişlerdir.

6. Vasita grubu: *vasita grubu* (Karahana, Usta, Baydar, Göker), *vasita öbeği* (Yerdelen).

7. İlgi grubu: *genitif grubu* (Ergin), *katımalı ad öbeği* (Şimşek), *ilgi öbeği* (Delice, Yerdelen), *ilgi (genitif) grubu* (Karaörs), *takısız (iyeliksiz) tamlama* (Duman). Hatiboğlu-TSD ve Hengirmen-DDTS herhangi bir isim vermeden ilgi grubu örneklerine yer vermişlerdir.

8. Kısaltmış (klişeleşmiş) yapılar: *kısaltma grupları* (Ergin), *kısaltmış (klişeleşmiş) gruplar* (Karaörs), *kısaltma birliği* (Bozkurt), *klişe kısaltmalar* (Eker). Banguoğlu, Karahana, M. Özkan isimlendirmeden bazı örneklere yer vermişlerdir.

Yukarıda konunun değişik yayınlarda nasıl ele alındığını vermeye çalıştık. Bu yayınlarda kısaltma grupları farklı şekillerde, farklı sayılarda ve farklı başlıklar altında değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Özellikle kullanılan terim ve bu kelime gruplarının yapısı konusunda bir birlik olmadığı anlaşılmaktadır. Bazı dil bilgisi çalışmalarında ayrı ayrı başlıklar altında kısaltma gruplarına yer verilirken, bazı dil bilgisi çalışmalarında konu kısaltma grupları başlığı altında bir bütün olarak verilmektedir. Bazı kaynaklarda ise kısaltma grubuna ve örneklerine hiç yer verilmemiştir.

Konuyla ilgili olarak verilen örneklerin bir kısmı kısaltma grubu örnekleri değildir. Fiilimsi grubu örnekleri de bu gruplar içinde yer almaktadır: “göz görmez, kuş

uçmaz, kervan geçmez, yakası yırtılmadık, benzeri görülmedik, göze almak, ağza almak” (Bilgegil, 162); “*kervan geçmez, göze gelmek*” (Beserek, 29); *bacayı saran, kaleyi yakacak olan, bacalara takılan, bu şafaklarda yüzen, yurdumun üstünde tüten*” (Kükey, 35-36); “*caddeye bakan, bostana dadanan*” (Koç-ADTS, 315); “*perdeleri açık kalmış bir pencere, yüzü kapalı olduğu için, Neriman’a akran sayılacak*” (Baydar, 44-45).

Kalıplaşma ve anlam kaynaşması olması sebebiyle, genellikle gerçek anlamı dışına kayan kalıplaşmış sözler oldukları için bu yapıların bir kısmı deyim özelliği taşıyor: *ağzı açık* (Bozkurt, 170); *ağzı bozuk, ağzı havada, burnu havada, gözü keskin, başına buyruk, baştan savma, çantada keklik, deve de kulak* (Koç-YDB, 411-412); *başına buyruk, ağzı bozuk, ağzı dili yok, eli açık, gönlü tok, deve de kulak* (Koç-ADTS, 78); *eli sopalı, hâli vakti yerinde, bini bir paraya; ağzına layık; yükte hafif, pahada ağır* (Hengirmen-YDB, 417, 423).

Hâl ekli veya iyelik ekli bir isim unsuru ile eksiz bir isim unsurundan meydana gelen “*gözü açık, yüzü aşkın, cana yakın, yükte hafif, içinden pazarlıklı, sırmayla işli, bizim ev*” gibi kelime gruplarını ortak bir yapıya sahip olmaları sebebiyle yapısına ve görevlerine göre isimlendirmek ve değerlendirmek gerekir.

Hâl ekleri için farklı terimler kullanılması bu grupların isimlendirilişine de yansımıştır. Bazı kaynaklarda ekin kendisiyle isimlendirme yapılırken, bazılarında ekin işlevine göre isimlendirme yapılmıştır. Bazı kaynaklarda ise bu gruplar için birden fazla isim kullanılmıştır. Bu gruplara yer verenlerin bir kısmında bunlar bir başlık altında toplanırken bu gruplar için özel adlar kullanılmamıştır.

“*Gözü açık, başı açık, baş açık*” gibi isnat grubu örnekleri bazı araştırmacılar tarafından sıfat tamlamasının ters çevrilmiş şekli veya sıfat tamlamasının tersi görünüşünde bir şekil olarak değerlendirilmektedir (*Gencan, Ediskun, Banguoğlu, Hatiboğlu, Kükey, Şimşek, M. Özkan, Göker, Eker*). Isnat grubunda ikinci ismin çoğu zaman sıfat görevinde kullanılan bir isimden oluşması bu yapıda ikinci unsurun tamamıyla bir sıfat görevinde kullanılabilecek bir isimden oluşacağı anlamına gelmez. “*Aklı havada, eli kulağında, gözü yukarıda*” gibi örneklerde ikinci isim ek almış bir isimden oluşmaktadır. Aynı kelimelerin farklı yapılarda kullanılmış olması da bu durumun sadece ters çevrilmeyle açıklanmasını gerektirmez. Bu Türkçenin bir zenginliği olarak düşünölmelidir. *Kara gözlü (adam)* ile *gözü kara (adam)* aynı değildir. Aynı kelimelerin farklı yapılarda kullanılmasıyla farklı anlamların ifade edilebileceğinin bir göstergesidir.⁴² Ediskun, yönelme ve uzaklaşma gruplarının da sıfat tamlamasının ters çevrilmiş şekilleri olduğuna işaret etmektedir.

Birleşik isim hükmünde olan birleşik kelimeler değişik kelime grubu kalıplarıyla oluşturulmaktadır. Birleşik isimler çeşitli belirtme gruplarının kalıplaşması sonucu yeni

⁴² Abdurrahman Özkan, “Isnât Grubunun Yapısı ve Görevleri”, *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, Yıl: 3, S. 5-6, Isparta 2001, s. 13-14.

Arayışlar

bir kavramı karşılamak için oluşmuşlardır. Bazı belirtme grupları yeni kelime yapmaya elverişlidirler. İşte yeni kelime yapmaya elverişli olan bu belirtme gruplarının isim görevinde kullanılan şekilleri birleşik isimleri oluşturmaktadır.

Yeni bir anlam ifade etmek için birden fazla kelimenin belirli kurallarla bir araya gelmesi sonucu oluşan kelime grupları birleşik kelime özelliğindedir. Kısaltma grupları da bir çeşit birleşik kelime durumundadır. Kısaltma grupları kalıbında çok çeşitli anlamlarda birleşik isim hükmünde olan birleşik kelime yapılabilir: *baş açık, baş aşağı, ayak yalın, gözler yaşlı, yürek taş, baba bir, para peşin, göz kapalı; alnı açık, ayarı bozuk, saçı uzun, akli kısa, başı boş, çenesi düşük, sohbeti tatlı, gözü tok, aslı belirsiz, üstü kapalı, ağzı açık, alnı ak, gönlü zengin, eli kulağında, dumanı üstünde, eli belinde, akli havada, işi yolunda, eli işte, gözü oynasta, gözü yukarıda, günahı boynuna; ayağına çabuk, cana yakın, dile kolay, başa belâ, içe dönük; pahada ağır, yükte hafif, solda sıfır, yerinde ağır, aslında bir; içinden pazarlıklı, yandan çarklı, kafadan sakat, gözden irak, içten pazarlıklı, kıldan ince, kılıçtan keskin, başından belli, kendinden emin, babadan hovarda; yüzü aşkın; baş başa, omuz omuza* vb. Kısaltma gruplarının bir kısmı kalıplaşarak birleşik isim hükmünde birleşik kelime oluştururlar, bir kısmı ise geçici olarak kullanılırlar.

Kısaltma grupları birleşik kelime oluşturmaya müsait yapılar olduklarından bazı kısaltma grubu örnekleri bir çeşit birleşik isim veya birleşik sıfat olarak değerlendirilmektedir. “*Gözü açık, yüzü aşkın, cana yakın, yükte hafif, içinden pazarlıklı*” gibi kelime gruplarının birleşik isim veya birleşik sıfat olarak kullanılması, bunların yapılarının göz ardı edilmesini gerektirmez. Değişik yapılarda meydana getirilen yapıların birleşik isim veya birleşik sıfat olarak kullanılması mümkündür. Bunların bir kısmı kurallı olabilir. Kalıplaşmamış yapılar da birleşik sıfat durumunda kullanılabilir. Kısaltma grupları sadece sıfat değil, zarf ve isim olarak da kullanılmaktadır.

“*Gözü açık, yüzü aşkın, cana yakın, yükte hafif, içinden pazarlıklı, sırmayla işli*” gibi kelime gruplarının çoğunun birinci unsurunda bulunan hâl ekleri bu tür yapılarda düşen bir fiil unsurunun bulunduğu işaret etmektedir. Çünkü hâl ekleri asıl olarak ismi fiile bağlayan ekler oldukları için bunların buldukları yerde bir fiil veya bir fiil ifadesi bulunur. Bu sebeple bunlar kısaltmış birer fiil grubudur. Bu kelime grupları isim-fiil, sıfat-fiil veya zarf-fiil grubunun kısaltılmış bir şeklidir: *gözü açık (olan), başı boş (olarak), başı açık (olan), burnu havada (olan); baş açık (olarak), canı sıkın (olarak), insanı takdir (etmek), kitabı tetkik (eden), cana yakın (olan), başına buyruk (olarak), yükte hafif (olan), kendinden emin (olarak), gözden irak (olan), sırmayla işli (olan)*. Ayrıca “*eli kulağında, akli havada, işi yolunda, ucu demirden*” örneklerinde olduğu gibi isnat grubunun ikinci unsurunun bazen ek alması da isnat grubunun kısaltma yapısında olduğunu göstermektedir.

Kısaltma grupları genellikle isim-fiil, sıfat-fiil veya zarf-fiil gruplarından kısaltmış ve bunların bir kısmı kalıplaşmıştır. “*Gözü açık, yüzü aşkın, cana yakın, yükte*

hafif, içinden pazarlıklı, sırmayla işli” gibi yapıların bazı kelime gruplarının ve cümlelerin kısalması veya yıpranması sonucu oluşmuş kelime grupları olduğu anlaşılmaktadır. İsim-fiil, sıfat-fiil veya zarf-fiil gruplarından kısalma yoluyla oluşan kelime grupları birer *kısaltma grubudur*.⁴³

“*Bizim ev, benim araba, Ali'nin çocuk*” gibi yapılarda da iyelik grubu veya belirli isim tamlamasının tamlanan unsurundaki iyelik ekinin düşmesi sonucu bir kısalma vardır. Diğerlerinden oluşum bakımından farklı olsa da birinci unsurunda bir çekim ekinin bulunması sebebiyle bir benzerlik vardır. Diğer kısaltma gruplarında bir kelimenin düşmesi söz konusu iken “*bizim ev, benim araba, Ali'nin çocuk*” gibi kelime gruplarında bir ekin düşmesine bağlı olarak meydana gelen bir kısalma vardır. Bu sebeple bu kelime gruplarını da kısaltma grubu olarak kabul etmek mümkündür.

“*Gözü açık, yüzü aşkın, cana yakın, yükte hafif, içinden pazarlıklı, sırmayla işli*” gibi birinci unsur isim çekim eki alan ve “*birinci öge+ek + ikinci öge (isim+ek + isim)*” yapısında olan kelime grupları isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil gruplarının kısalmış birer şekli olduğu görülmektedir.

Kısaltma, “*en az çaba kuralı gereğince anlatımda kısalığı sağlayan, ancak anlamayı aksatmayan dil olayı*”dır.⁴⁴ Genellikle kullanım sıklığı, söyleyiş kolaylığı, az çaba yasası, dilde tutumluluk gibi birbirleriyle bağlantılı sebepler nedeniyle kısaltma gerçekleşir, unsurlar birleşir, grup anlamsızlaşmaz. Çoğu zaman bir kalıplaşma ve anlam kaynaşması gerçekleşir. Kısaltma grupları aşınmaya dayalı olarak bir ihtiyaç sonucu ortaya çıkmaktadır.

Kısaltma grubu, kendine özgü yapısı olan bir kelime grubudur. Bu kelime grubunda kurucu ögeler, anlam yükünü eşit olarak paylaştıkları için belirten ve belirtilen yani asıl unsur ve yardımcı unsur olarak ayrılmaz. Bu gruplarda yardımcı ve esas öge diye bir ayrım yoktur. Her iki öge arasındaki bağlantıyı ad durumu ekleri ve iyelik ekleri kurar. Grubu oluşturan ekler birinci öge üzerinde bulunur.⁴⁵ Ancak “*aklı başında, burnu havada*” gibi örneklerde ikinci öge de ek almaktadır.

Bu kelime gruplarında adlandırma, grubu oluşturan öğelere göre değil, grupta öğeleri birbirine bağlayan birinci ögedeki eklerle göre yapılmalıdır.⁴⁶ Gerçekten kısaltma grubunu oluşturan ögeler, temel ve yardımcı öge ayırt edilmeksizin, birinci unsurunun aldığı eke göre adlandırılır: *Cana yakın* (can-a: yönelme hâli eki almış bir isim, yakın: isim; cana yakın: yönelme grubu), *gözü açık* (göz-ü: iyelik ekli isim, açık: isim; gözü açık: isnat grubu)

Kısaltma gruplarında grubun ekinin birinci unsur üzerinde bulunması sebebiyle bu gruplar arasında yapı bakımından bir benzerlik vardır. Birinci öge ek alırken ikinci

⁴³ Abdurrahman Özkan, *age.*, s. 14-15.

⁴⁴ Ahmet Topaloğlu, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken yay., İstanbul 1989, s. 64.

⁴⁵ Rasim Şimşek, *age.*, s. 374; Halil İbrahim Usta, *age.*, s. 216; Abdurrahman Özkan, *age.*, s. 16.

⁴⁶ Halil İbrahim Usta, *age.*, s. 216.

Arayışlar

öge, grubu oluşturacak bir ek almamaktadır. Ancak isnat gruplarında birinci öge de bazen eksiz olabilir.

“Gözü açık, yüzü aşkın, cana yakın, yükte hafif, içinden pazarlıklı, sırmayla işli, bizim ev” gibi birleşikleri yapı bakımından aralarında bir benzerlik olduğundan topluca kısaltma grupları başlığı altında toplamak ve almış oldukları eklere göre adlandırıp sınıflandırmak gerekir.

“Yüzü aşkın, cana yakın, yükte hafif, içinden pazarlıklı, sırmayla işli” gibi kelime gruplarını sırayla aldıkları eklere göre “yükleme grubu, yönelme grubu, bulunma grubu, uzaklaşma grubu, vasıta grubu, ilgi grubu” olarak adlandırmamız mümkündür.

“Eli açık, başı açık, gözü açık, gözü kara, ayak yalın, baş açık” gibi birinci unsuru bazen iyelik ekli bazen eksiz olan bu kelime gruplarında “nitelik, nesneye yüklendiği ya da dayandırıldığı için”⁴⁷ bir isnat söz konusudur. Isnat, bir düşüncüyü, bir konuyu bir kişi veya sebebe dayandırmadır. Bu tür kelime gruplarını *isnat grubu* olarak isimlendirebiliriz.⁴⁸ Isnat grubu yalın hâdedir. Diğerleri ise herhangi bir hâl ekini almaktadır. Yalın hâlde bulunan ve bir kısmı iyelik ekli, bir kısmı iyelik eksiz olan yapılarda bir isnat bulunmaktadır. “Eli açık, başı açık, gözü açık, gözü kara, ayak yalın, baş açık” gibi yapılara hâl eki almadığı için doğrudan doğruya yalın grup adını da vermek mümkünse de bu yapılarda bir isnat söz konusu olduğu için ve yaygın olarak kullanılan bir tabir olması sebebiyle de bunları isnat grubu olarak adlandırmak uygun olur.

Farklı yapılarda olan ve birtakım kelime grupları ve cümlelerden yıpranma ve kalıplaşma yoluyla oluşan “güle güle (git), baştan başa, birden bire, omuz omuza” gibi yapılarda da bir kısaltma söz konusudur. Bu sebeple bu tür yapıları da kısaltma grupları içinde ele almak gerekir. Bu kelime gruplarını da “kısaltmış (klişeleşmiş) yapılar” şeklinde isimlendirebiliriz.

Isnât grubu, yükleme (belirtme) grubu, yönelme grubu, bulunma grubu, uzaklaşma grubu, vasıta grubu, ilgi grubu, kısaltmış (klişeleşmiş) yapılar başlıkları altında incelenen kelime gruplarının yapılarındaki ortak özelliklerden, kelime grubunu oluşturan öğelerin bir araya geliş tarzlarından ve bu grupların oluşumunda bir kısalmanın olduğundan hareket ederek bu grupları, kelime grupları içinde öncelikle “kısaltma grupları” adı altında toplayıp daha sonra ayrı ayrı değerlendirmeliyiz. Bu durum konunun işlenişi ve dil öğretimi açısından da kolaylık sağlar.

Çeşitli kelime grupları ve cümlelerden yıpranma ve kalıplaşma yoluyla ortaya çıkan ve her iki öge arasındaki bağlantıyı hâl ekleri veya iyelik eklerinin kurduğu kelime gruplarına *kısaltma grupları* denir. Yapı ve işlev bakımından ortak bir özelliğe

⁴⁷ Rasim Şimşek, *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon 1987, s. 375.

⁴⁸ Abdurrahman Özkan, *age.*, s. 14.

sahip olan gruplar kelime grupları içinde kısaltma grupları üst başlığıyla ele alınmalı ve kısaltma grupları da şu şekilde sekiz gruba ayrılmalıdır: 1. *isnat grubu* (a. *iyelikli isnat grubu*, b. *iyeliksiz isnat grubu*), 2. *yükleme (belirtme) grubu*, 3. *yönelme grubu*, 4. *bulunma grubu*, 5. *uzaklaşma grubu*, 6. *vasita grubu*, 7. *ilgi grubu*, 8. *kısalrıış (klişeleşmiş) yapılar*.

Kısaltma grupları içinde yer alan ve birinci unsurunun aldığı eke göre adlandırdığımız kelime gruplarını ayrı ayrı şu şekilde tanımlayabiliriz: Biri diğerine isnat edilen iki isim unsurundan meydana gelen kelime grubuna *isnat grubu*; yükleme ekli bir isim unsuruyla başka bir isim unsurunun oluşturduğu kelime grubuna *yükleme (belirtme) grubu*; yönelme hâlindeki bir unsurla ondan sonra gelen bir isim unsurunun oluşturduğu kelime grubuna *yönelme grubu*; bulunma hâlindeki bir unsurla ondan sonra gelen bir isim unsurunun oluşturduğu kelime grubuna *bulunma grubu*; uzaklaşma hâlindeki bir unsurla ondan sonra gelen bir isim unsurunun oluşturduğu kelime grubuna *uzaklaşma grubu*; vasita hâlindeki bir unsurla ondan sonra gelen bir isim unsurunun oluşturduğu kelime grubuna *vasita grubu*; ilgi hâli eki ile birbirine bağlanan iki isim unsurundan oluşan kelime grubuna *ilgi grubu* denir. Yönelme, bulunma, uzaklaşma, yükleme (belirtme), vasita, isnat ve ilgi gruplarına doğrudan dâhil olmayan ve belirli bir kurala bağlı olmadan meydana getirilen kısaltma gruplarına ise *kısalrıış (klişeleşmiş) yapılar* adı verilir.

Kısaltma grubunu oluşturan öğelerin vurguca belirgin bir ayrılığı yoktur. Her iki öge de vurgu çekecek durumdadır. Ancak kısaltma grubunun ikinci ögesi birincisinden daha vurgulu söylenir, bu sebeple vurgu ikinci öge üzerindedir.⁴⁹ *Kısalrıış (klişeleşmiş) yapılar* da ise vurgu genellikle birinci unsurdadır.⁵⁰

Kısaltma grubu diğer kelime gruplarında olduğu gibi iki öğeden oluşur. Bu kelime grubunda birinci öge hâl veya iyelik eki almış bir isim, ikinci öge ise yalın hâlde bir isim olur.⁵¹ İkinci öğedeki isim genellikle sıfat görevinde kullanılabilen bir isimdir. Sadece eksiz isnat grubunda birinci öge herhangi bir ek almaz.

İlgi grubu ve kısalrıış (klişeleşmiş) yapılar dışındaki kısaltma grupları genellikle sıfat göreviyle kullanılırlar. Ancak bu kısaltma grupları zarf veya isim görevinde de kullanılırlar. İlgi grubu genellikle isim görevi görürken, kısalrıış (klişeleşmiş) yapılar ise zarf görevi görür. Genel olarak değerlendirdiğimizde, kısaltma grupları kelime grupları ve cümle içinde sıfat, zarf veya isim olarak görev yaparlar.

Kısaltma grubu, bulunduğu duruma göre kelime gruplarında herhangi bir grubun ögesi olabildiği gibi cümlede de bulunduğu duruma göre herhangi bir öge olabilir. Cümle unsuru olarak özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf ve yüklem olabilir.

⁴⁹ Rasim Şimşek, *age.*, s. 374; Muharrem Ergin, *age.*, s. 393; Leyla Karahan, *age.*, s. 35.

⁵⁰ Muharrem Ergin, *age.*, s. 397.

⁵¹ Rasim Şimşek, *age.*, s. 370.

Arayışlar

a. Kısaltma grubu yapısındaki kelime grupları sıfat olarak kullanılırlar:

Sen **bizim candarına çavuşu** Hüseyin'den de sertmişsin. (O, 212)

Eteği son moda bir kadın geçti. **İki düğmesi kopuk** paltosunu giymişti.

Karşı komşunun camları **yönü belirsiz** bir ışmayı yansıtıyordu. (GYD-3, 61)

Köyünüzün **eli kınalı** kızlarına katışmam. (BÖ-II, 128)

Onun karşısında **başı açık** bir erkek de oynuyor. (O, 64)

Bizi kapının yanından **perdeleri ve pancurları kapalı** loş bir odaya aldılar. (ÇK, 19)

Zaten, pek öyle **aklı başında**, çalışkan bir talebe değildim. (ÇK, 87)

Köşke girdim fakat aşağı sofalarda, merdivenlerde, **kapısı açık** odalarda ve salonda kimseye tesadüf etmedim. (DHK, 39)

Kolu sarılı bir çocuk daha geçiyor. (DHK, 102)

Arka bahçede, **büyük bir gürgen ağacına asılı** bir kolun salıncağı vardı. (ÇK, 76)

Arada bir uyanıyor, **boynuma sarılı** kollarını biraz daha sıkarak uyuyor. (DHK, .56)

Kendine yakın bir insan ister. (DHK, 66)

Zaten ben **bundan daha kârlı** bir iş görmedim. (O, 154)

Malûm ya, hayatta Allah bana **teyzeden bol** bir şey vermemiştir. (ÇK, 57)

Teshisinden emin bir doktor sükûnetiyle cevap verdim. (DHK, 66)

Kendimi **çiçeklerle ve avizelerle süslü** bir masada şimdiye kadar alışmadığım bir tuvaletle, bambaşka saçlar ve çehreyle onun yanında gördüm. (ÇK, 83)

Dağ kokusuyla yüklü su ... (BÖ-II, 131)

Yüzlerce, belki binlerce senelik zeytin ağaçlarının arasında uzanan, çukur, **iki yanı bögürtlen ve hayıtlarla örülü** yolda ağır ağır yürüyordum. (BÖ-II, 118)

Yüzleri Fatma gibi dövmele olduğu için bana dünya güzeli gibi görünen **kadınlarla dolu** bir evde kucaktan kucağa gezdiriyorlar. (ÇK, 9)

b. Kısaltma grubu yapısındaki kelime gruplarının bir kısmı zarf olarak da kullanılır:

Ertesi gün dostlardan, ahbaplardan gelip yoklayanlar oldu. (MA, 65)

Kaynanam bize gelirse bile, **günü birlik** geliyordu. (O, 39)

Kızlar **testileri omzunda** su almaya gelirler. (O, 96)

Baş açık, ceketsiz sokağa çıksın. (O, 114)

Karı koca **birbirine dargın** yataklarına girdiler. (O, 153)

Yengemin daveti üstüne, doktor Ragıp'la annesi de **yemeğe misafir** gelmişlerdi. (DHK, s.70)

Bir hastalıktır çıkardı, **ikide birde**, ne var, hastayım. (O, 80)

Haftada iki gün dükkanın üstüne getiriyormuş. (O, 171)

Ellerinde lambalar, şamdanlarla bahçelere, deniz kanarlarına dökülmüşler. (ÇK, 15)

Anlatırken **arada bir** küçük kahkaha atıyordu. (DHK, s.22)
Kenara çıkan bölükler **ellerinde al bayrak** kalenin etrafına doğru ilerliyorlardı.
(GYD-2, 22)

Kendinden emin çalışıyor.

Akşamüstü oradan geçenler Emine'yi Gök Büvet'in yanındaki koca çınarın dalında,
Hasan'ın çevresiyle asılı bulmuşlar. (BÖ-II, 131)

Ben, şimdi yalnız **fondonomlarla meşgul** görünüyordum. (ÇK, 51)

Yemekten yemeğe yüzünü gördük. (O, 179)

Bir sabahı, bu haber çarşıyı **baştan başa** dolaştı. (O, 189)

Kendi kendine konuşurdu. (GYD-3, 65)

c. Kısaltma grubu yapısındaki kelime gruplarından bazıları da isim olarak kullanılmaktadır:

Nadir Hanım, **bizim evi** bilmiyor mu? (MA, 48)

Senin araba ne oldu? (O, 51)

Hemşireleri buna **Kahvecinin Emin** derler. (O, 60)

Bizim kadın da bana yardım ediyordu. (O, 160)

Şu **çenesi düşüklere** bak.

Aynı anda nice analar kan ağlıyor, nice **kanı ayaklılar** dul, nice saçı bitmedikler
yetim kalıyordu. (H. R. Gürpınar)

Tanıdıkları hep sefiller, ummiler, ipten kazıktan kurtulmuş **baldırı çıplakları**. (Ö.
Seyfettin)

Eğlenceye düşkünler, zamanlarını hep burada geçirir. (Karahana, 37)

Benim ona yaptıklarımın acaba **yüzde birini** bana yaptı mı? (O, 35)

Şüphesiz **tanıdıklarından birinin** çocuğu olacak. (MA, 36)

İhvandan bazıları teşvik ettiler. (O, 93)

Elini uzatıp **yastıklardan birini** çekti. (O, 34)

Bu Salih Arapoğlu **tefecilikten, çalıp çırpılmaktan para yapmış, uğursuz heriflerden biridir**. (O, 102)

Burada **sizden büyük** var mı? (O, 195)

Bana **o geçmiş sözlerden hiçbirini** sormadı. (O, 51)

Bıçakla yaralıları öteki tarafa taşıdılar. (Karahana)

Kaynaklar

- Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 1990.
Beserek, Ahmet, *Türkçede Cümle Yapısı*, MEB Yay., İstanbul 1991.
Bilgegil, Kaya, *Türkçe Dilbilgisi*, 3. Baskı, Dergâh Yay., İstanbul 1984.
Delice, H. İbrahim, *Türkçe Sözdizimi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003.

Arayışlar

- Demiray, Kemal, *Türkçe Dilbilgisi*, 2. Baskı, Dergâh Yay., İstanbul 1980.
- Deny, Jean, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Tercüme: Ali Ulvi Elöve, Maarif Vekaleti, İstanbul 1941, s. 722-723.
- Duman, Musa, “Tamlama Sınıflaması ve Takısız Tamlama Sorunu Üzerine”, *Eyüboğlu Eğitim Kurumları, Türkçe-Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Sorunlar, Çözümler, Yeni Yaklaşımlar Sempozyumu II*, 30 Mart 2002.
- Ediskun, Haydar, *Türk Dilbilgisi*, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.
- Eker, Süer, *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yay., Ankara 2002.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, 13. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul 1985.
- Ertane Baydar, Arzu Sema ve Baydar, Turgut, “Türkiye Türkçesinde Kelime Grupları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 16, Erzurum 2001, s. 27-47.
- Gencan, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, Kanaat Yay., İstanbul 1981.
- Göker, Osman, *Uygulamalı Türkçe Bilgileri III*, MEB Yay., Ankara 2001.
- Hatiboğlu, Vecihe, *Türkçenin Sözdizimi*, DTCF Yay., Ankara 1982. [TSD]
- Hatiboğlu, Vecihe, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, DTCF Yay., Ankara 1982. [DTS]
- Hengirmen, Mehmet, *Türkçe Dilbilgisi*, Engin yay., Ankara 1997. [TDB]
- Hengirmen, Mehmet, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yay., Ankara 1999. [DDTS]
- Karahan, Leyla, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yay., Ankara 1991.
- Karaörs, Metin, *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1993.
- Karaörs, Metin, “Cümle Bilgisinde İsimlendirme, Sınıflandırma ve Tahlil Metotlarının Birliği”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993)*, Ankara 1995. s. 21-30.
- Koç, Nurettin, *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1992. [ADTS]
- Koç, Nurettin, *Yeni Dilbilgisi*, 2. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996. [YDB]
- Korkmaz, Zeynep, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1992.
- Kükey, Mazhar, *Uygulamalı Örneklerle Türkçenin Sözdizimi*, Ankara 1975.
- Nalbant, M. Vefa, “Kutadgu Bilig’de Kısaltma Grupları”, *Türkbilig - Türkoloji Araştırmaları*, 2002/3, s. 53-62.
- Özkan, Abdurrahman, “İsnat Grubunun Yapısı ve Görevleri”, *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları-*, Yıl:3, Sayı:5-6, Isparta 2001, s. 1-18.
- Özkan, Mustafa, “Türkçe’de Birleşik Kelimeler Sorunu”, *Tarih İçinde Türk Dili*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1997, s. 221-252.
- Şimşek, Rasim, *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon 1987.
- Topaloğlu, Ahmet, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yay., İstanbul 1989.
- Usta, Halil İbrahim, “Türkiye Türkçesinde Kelime Grupları ile İlgili Bir Sınıflandırma”, *Türk Dili*, S. 579, Mart 2000, s. 209-216.
- Yerdelen, Cevat, “Haleti’de Kısaltma Öbekleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 18, Erzurum 2001, s. 79-92.

Örneklerin alındığı kaynaklar

- Buğra, Tarık, *Küçük Ağa*, Ötüken Yay., İstanbul 2000. [KA]
Esendal, Memduh Şevket, *Otlakçı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1997, s. 1-130. [O]
Esendal, Memduh Şevket, *Mendil Altında*, Bilgi Yay., İstanbul, 1998. [MA]
Güntekin, Reşat Nuri, *Çalkuşu*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1992. [ÇK]
Sabahattin Ali, *Bütün Öyküleri II*, Yapı KrediYay., İstanbul 2000. [BÖ-II]
Safa, Peyami, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, Ötüken Yay., İstanbul 1997. [DHK]
Türk Dil Kurumu, *Güzel Yazılar Dizisi II-III*, Hikâyeler 1-2, Ankara 1996. [GYD-2, GYD-3]

Özet: Bu makalede Türkiye Türkçesindeki kısaltma grupları üzerinde durulmuştur. Kaynaklarda kısaltma grupları farklı başlıklar altında değişik şekillerde ele alınmıştır. Kısaltma grupları, çeşitli kelime grupları ve cümlelerden yıpranma ve kalıplaşma yoluyla ortaya çıkan kelime gruplarıdır. *İsnat grubu, yükleme grubu, yönelme grubu, bulunma grubu, uzaklaşma grubu, vasıta grubu, ilgi grubu, kısaltmış (klişeleşmiş) yapılar* birer kısaltma grubudur. Kısaltma grupları sıfat, zarf ve isim görevinde kullanılırlar.

Anahtar kelimeler: kelime grubu, kısaltma grubu, sıfat, çekim öbeği